
FRAZÉMY S KOLORONYMY BÍLÝ – ČERNÝ V ČEŠTINĚ A ITALŠTINĚ

MARIA CARUSO

IDIOMS WITH THE COLORONYMS WHITE AND BLACK IN CZECH AND ITALIAN.

Idiomatic expressions represent the key element of the language, expressing culture, history, and the mindset of the society. Their interpretation might be difficult for non-native speakers, as their meaning not always follows from the context. Idiomatic units make it possible to observe the relation between the language and the linguistic image of the world. Prominent idioms are those featuring colours which carry symbolic, cultural, and emotional values.

The theoretical frame of this work is the model developed by Berlin and Kay, which defines criteria for basic colour terms, and emphasizes the universal primacy of white and black as fundamental dualities of human experience. This opposition also presupposes a higher frequency of idiomatic expressions involving these colours. Therefore, the analysis focuses on idioms with the coloronyms "white" and "black", their origin, meaning, equivalents, and cultural features.

In the comparison of idioms, the analysis is based on complete, partial, and zero equivalents with respect both to semantics and figurative means. The proposed analysis highlights not only universal features related to white and black, but also cultural and historical experiences that determine the difference between the two phraseological repertoires and help to interpret the meaning of black and white idiomatic expressions more easily.

Keywords: colors; idioms; symbolic meaning; ethnolinguistic

1 SYMBOLIKA BAREV

Barvy jsou součástí našeho zrakového vnímání a ovlivňují způsob, jakým vnímáme okolní svět. To se odráží také v jazyce, zejména ve výrazech spojených s barvami. Mnohé názvy barev se vyznačují úcty-

hodným stářím a sahají k praslovanským nebo až k indoevropským kořenům, např. *růžový* (it. *rosa*) – vytvořeno od prae-evropského *rūže* (MACHEK 1971, 526), bílý (it. *bianco*) je praslovanské (vlastně pra-ilýrské) slovo, které má protějšek v řečtině (IBID., 54). V italštině se slovo *bianco* (*bílý*) odvozuje ze staré hornoněmčiny *blanch*, které se později přeměnilo na *blank* (PRATI 1951, 130). Termín *bianco* byl původně používán k označení lesku kovu zbraní (odtud výraz *arma bianca*, který označuje lesk meče nebo podobné zbraně).

Problém popisu a třídění barev zajímal filozofy od nepaměti. Už v 5. stol. př. n. l. řecký lékař a filozof Empedokles prohlásil, že existuje souvislost mezi barevným viděním a charakteristickým uspořádáním barev, a přiřadil čtyři živly – zemi, vodu, oheň a vzduch – čtyřem základním barvám: bílá – oheň, černá – voda, červená – vzduch, okrově žlutá – země. Pythagorova škola vycházela ze čtyř barev – bílé, černé, červené a žluté – a od nich odvozovala všechny ostatní barvy (SCHILLING A SCHILLING 1999, 31). Problémem barev se zabývali také řeční a římsí vědci. Ale teprve Leonardo da Vinci sepsal vědecké záznamy o barevných odstínech a vytvořil barevnou řadu: žlutá, zelená, modrá, červená, pak na žlutém konci doplnil bílou barvu a černou dal na stranu červené (IBID., 32). V roce 1666 Isaac Newton předvedl pokus věnovaný rozložení bílé barvy pomocí hranolu – umístil za sebe dva *trojúhelníkové skleněné* hranoly, jež byly spojeny základnami, první hranol rozložil *bílé světlo* na *duhové spektrum*, druhý rozložené barvy opětovně sloučil zpět. Díky tomuto pokusu Newton dokázal, že bílé světlo není v podstatě čisté, jak tvrdil *Aristoteles*, ale že obsahuje směs všech druhů *barev*. Od této doby se rozlišuje sedm základních barev: červená, oranžová, žlutá, zelená, světle modrá, tmavě modrá (indigová, přidána Newtonem později) a fialová. Světlo, které vidíme, má vlny různé délky. Předmět obvykle pohlcuje vlny určitých délek a odráží vlny jiné délky (např. vlčí mák pohlcuje všechny barvy kromě červené, proto ho vnímáme jako červený).

Barvy hrají ve světě kolem nás zásadní roli – vše, co vidíme, je barevné. Irena Vaňková píše:

To, co je *barevné*, chápeme vždy jako pozitivní: barevnost je spjata se světlem, krásou, životem a zdravím, s bohatstvím, štěstím, radostí, veselím, rozmanitostí plného života. To *nebarevné* – charakterizované často jako *bezbarvé*, *šedé* a *šedivé*, *černobílé*, pokud jde o člověka, tedy *bledé* – představuje druhý pól opozice: (spíše než noc a tmu) šero, nehezkost, ne snad smrt či neštěstí (to je vyhrazeno barvě černé), ale psychické i fyzické živoření, tíži všednodenního života, chudobu, smutek, nudu, letargii, znechucení, jednotvárnost a nedostatek podnětů (VAŇKOVÁ ET AL. 2005, 196).

Pozitivní jevy (krása, láska, štěstí) jsou spojovány s jasnými, výraznými barvami, nemoci a neštěstí s barvami šedými, nevýraznými (*šedý život*, *bledá závist*).

Obecně platí, že každý národ má svůj barevný obraz světa, který různě odráží barvy nebo světlo a tmu. Každý národ má také svou škálu barev, v některých je barev více, v jiných méně. Typickým příkladem je adjektivum *ролыбой* – „světle modrý“ v ruštině. Ve vietnamštině stejné slovo *xsanh* nazývá modrou a zelenou barvu – barvu rostlin, jasného nebe a klidného moře (VAŇKOVÁ, MACUROVÁ A HYNKOVÁ-DINGOVÁ 2017, 133–134).

Jsou také jazyky, v nichž existuje stejný výraz pro modrou/zelenou/černou, modrou/černou nebo modrou/zelenou/žlutou. Výběr barvy je určován jak zeměpisem a podnebím dané země, tak i psychologickou charakteristikou určitého národa. Existují samozřejmě také univerzálie, které demonstrují společné kulturní zázemí národů (*bílý jako sníh – bianco come la neve*, *modrý jako nebe – blu come il cielo*, *černý jako noc – nero come la notte*).

Antropolog Brent Berlin a lingvista Paul Kay provedli průkopnický výzkum klasifikace barev v jazycích, vliv klasifikace na vnímání barev a souvislosti mezi jazykem a kulturou. Ve své studii *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* (1969), založené na analýze 98 jazyků, představili teorii, podle níž se kategorizace barev vyvíjí

v několika fázích: od termínů pro bílou a černou, následovaných červenou, poté zelenou nebo žlutou, modrou a nakonec hnědou, fialovou, růžovou, oranžovou a šedou. Závěrem dospěli k tomu, že existuje jedenáct základních barevných pojmů: černá, bílá, červená, zelená, žlutá, modrá, hnědá, šedá, oranžová, růžová a fialová.

Základní barevné termíny musí splňovat čtyři kritéria: být monolexémem, nespadat pod jiný barevný termín, nebýt vázány na specifické referenty a mít psychologický význam. V roce 1978 Kay a McDaniel rozšířili model a zvýšili počet základních barevných termínů v italštině na 13, včetně *celeste* a *azzurro*. V následujících desetiletích se pak v běžném jazykovém užívání ustálily i další názvy barev, např. *tyrkysová*, *béžová* nebo *vínová*.

Berlin a Kay zároveň zdůraznili primární hodnotu bílé a černé, které představují základní duality (světlo/tma, dobro/zlo, život/smrt), a předpokládají proto i vyšší výskyt idiomatických výrazů spojených právě s těmito barvami ve srovnání s ostatními (BERLIN A KAY 1969, 2).

2 JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA

Každý jazyk obsahuje velké množství frazémů s koloristickými komponenty. Tyto frazémy jsou součástí jazykového obrazu světa, který Vaňková definuje jako „interpretaci světa fixovanou v jazyce, resp. specifické pojetí reality v myšlení daného společenství, které lze vyčíst z jeho jazyka a textů vzniklých (a vznikajících) na jeho základě“ (VAŇKOVÁ 2017).

Jazykový obraz světa není identický se skutečným, materiálním světem, který nás obklopuje. Obraz světa není reálný svět, je to specifický odraz světa v myšlenkách a jazyce určitého národa. Jazykový obraz světa každého národa se liší od obrazu světa jiného národa díky specifickým podmínkám života a kultury daného národa. Lidé určitého společenství podrobněji pojmenovávají ty věci nebo skutečnosti, které jsou důležité pro jejich život. Nerovnoměrná konceptualizace odhaluje

i životní podmínky jednotlivých národů, jejich polohu, historii a kulturu. Například v arabštině existuje rozsáhlá terminologie označující různé stavy, role a charakteristiky velbloudů, např. unavený velbloud nebo těhotná velbloudice (SALMAN A KHARUSI 2014, 86–99).

To znamená, že jazykový obraz světa je komplex specifických představ o světě sdílených členy daného národa. Tak vzniká neopakovatelný obraz světa, který odhaluje to, co je v životě tohoto národa důležité. Obraz světa tvoří základ individuálního vidění světa, každý člověk vidí svět trochu jinak, ale existuje i kolektivní vidění světa – vidění světa celé společnosti. V obraze světa se tedy prolínají obecně lidské, osobní a národně specifické prvky.

Irena Vaňková uvádí, že

jazyk je viděn ne(jen) jako prostředek sloužící k výměně informací, ale především jako rezervoár kolektivní zkušenosti daného společenství, která odráží jeho hierarchii hodnot i systémy vztahů, a zároveň také jako činitel umožňující člověku vstup do světa a jeho poznání. Jazyk představuje model světa: funguje tak, že utváří naše vidění světa a ovlivňuje jeho obraz (VAŇKOVÁ 1999, 216).

3 SLOVNÍKY A METODIKA VÝBĚRU FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTEK

V této práci jsou analyzovány barvy bílá a černá. Pro oba názvy barev je uveden krátký etymologický popis v češtině i v italštině.

K excerpci byly použity následující slovníky: *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana* (QUARTU 2001); *Capire l'antifona*; *Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore* (TURRINI, ALBERTI, SANTULLO A ZANCHI 1995); *Il Nuovo De Mauro* (online); *Dizionario fraseologico della lingua italiana* (Lapucci 1979); *Dizionario dei modi di dire* (LURATI 2001); *Nuovo De Mauro* (INDM). Pro češtinu: *Akademický slovník současné češtiny* (online); *Slovník české frazeo-*

logie a idiomatiky (ČERMÁK 1994); *Lidová rčení* (ZAORÁLEK 1963); *LINGEA* (online); *Příruční slovník jazyka českého* (online); *Vel'ký taliansko-slovenský frazeologický slovník* (Bratislava 2005); *Slovník spisovného jazyka českého* (online).

Frazeologické jednotky uváděné pomocí příslovcí *come* a *jako* byly vybrány a rozděleny do skupin, které odrážejí pojmy nebo charakteristiky každodenní zkušenosti a kulturní reality. Pro zjednodušení jsou v nadpisech předcházejících klasifikací italské a české názvy barev uváděny v jednotném čísle mužského rodu; v samotných rčeních se však shodují s podstatným jménem, k němuž se vztahují.

Byly dále shromážděny a analyzovány italské a české idiomatické výrazy bez srovnávacího prostředku, které byly klasifikovány podle kritérií ekvivalence – úplná, částečná nebo nulová. U každého rčení je v závorce uvedeno vysvětlení jeho významu. Výběr zahrnuje výrazy běžně používané v dnešním jazyce, ale také některé případy archaické nebo již nepoužívané.

4 FRAZÉMY S KOMPONENTEM BÍLÝ – BIANCO

Frazémy s bílou barvou se vyskytují nejčastěji. Bílá barva emocionálně a expresivně silně působí na člověka, vyvolává u něj širokou škálu asociací. Už v dávných dobách byla tato barva spojována s denním světlem, s něčím světlým, lesknoucím se, zářícím. Později začala bílá barva symbolizovat také božství, svátost, nevinnost.

Frazémy s *bílý* – *bianco* obvykle přirovnávají k různým předmětům a hmotám bílé barvy:

- přírodní materiály: sníh, mramor, křída, slonovina, např.: *bílý jako sníh*, *bílý, co mramor*, *bílý jako alabastr*, *bílý jako slonová kost*; it. *bianco come la neve*, *bianco come il marmo*, resp. části stavby natřené tímto materiálem: *bílý jako zeď*; it. *bianco come un muro*;
- svíce, vosk: *bledý jako svíčka*; it. *bianco come una candela*, *bianco come la cera*;

- látky: *bílý jako plátno, bílý jako plena, bledý jako košile, bledý jako plátno*; it. *bianco come un fazzoletto, bianco come un panno, bianco come un cencio lavato* (bílý jako vypraný hadr);
- mléčné výrobky, např.: *bílý jako tvaroh, bílý jako sejra, bílý jako mléko*; it. *bianco come il latte, bianco come la mozzarella*;
- světlo, den, např.: *bílý den, nabíledni*;
- živočichové, např.: *bílá jako labuť*; it. *bianco come un cigno*;
- květiny, rostliny: *být jako bledule, bílý jako lilie, bílý jako jabloň*; it. *bianco come un giglio, bianco come il gelso, bianco come un giglio di mare*;
- nadpřirozené bytosti, např.: *běloučká jako andílek*; it. *bianco come un fantasma (bledý jako duch)*.

Vybrané frazeologické skupiny jsou přítomné v obou jazycích; nicméně lze zaznamenat určité rozdíly ve skupině květin (v italštině se vyskytuje *giglio di mare*, květina, která roste blízko mořského pobřeží), v přítomnosti typických druhů syra a v rozdílech ve skupině nadpřirozených bytostí.

1. Dále budeme analyzovat české a italské frazémy v rámci klasifikace těchto výrazů z hlediska jejich shody nebo odlišnosti. V odborné literatuře existuje poměrně mnoho podobných klasifikací, např. Levého (2012), Vlachova a Florina (1980 a další vydání); Henschela (1993); Mokienka a Stěpanovové (2008). Na základě prostudovaných teorií jsme vytvořili vlastní klasifikaci, která není tak detailní, ale lépe vyhovuje našemu materiálu z hlediska studia obrazu světa. V této klasifikaci uvnitř každé skupiny koloristických frazémů vyčleňujeme: shodné frazémy – české a italské frazémy, které jsou totožné nebo mají jen malé formální odchylky, ale vždy mají stejnou sémantiku, např. *bílý jako sníh* – it. *bianco come la neve*;
2. relativní české a italské frazémy, které mají stejnou sémantiku, avšak mohou mít poněkud odlišné formální znaky, např. odliš-

ný, ale logicky srovnatelný motivační základ, např. *bílá vrána* – it. *mosca bianca*;

3. národně-specifické české a italské frazémy, které jsou přítomny pouze v jednom ze srovnávaných jazyků a odrážejí specifické vidění světa jednoho z národů nebo unikátní rysy gramatiky a lexika, např. *je to na bíle dni (nabíledni)*, *totéž/to samé v bledě modrém*, *hnus fialový*, *da segnare con il carbone bianco*, *essere figlio della gallina bianca*.

4.1 SHODNÉ NEBO BLÍZKÉ ČESKÉ A ITALSKÉ FRAZÉMY

V obou jazycích se vyskytují následující idiomatická spojení: *Bílý dům* – *Casa Bianca* (rezidence prezidenta Spojených států ve Washingtonu); *bílé Vánoce* – *bianco Natale*; *bílá vlajka* – *bandiera bianca* (vlajka používaná k oznámení kapitulace v bitvě nebo rezignace před problémem, který nelze překonat); *bílá magie* – *magia bianca* (vedená dobrými úmysly); *rozeznat bílé od černého* – *distinguere il bianco dal nero*; *bílý jako mrtvola* – *bianco come un morto*; *bílé límečky* – *colletto bianco* (označení pracovníků vykonávajících intelektuální činnost, jedná se o kalk z anglického výrazu *white-collar worker*).

4.2 RELATIVNÍ EKVIVALENTY

Vedle shodných frazémů existuje celá řada relativních ekvivalentů – frazémů, které mají stejnou strukturu, ale liší se komponentním složením: *slaměná vdova* – *vedova bianca* (v italštině se nezdůrazňuje slaměný původ, ale spíše barva bílé jako symbol samoty); *bílá vrána* – *mosca bianca* (v italštině se používá moucha místo vrány, přičemž bílá moucha vyjadřuje vzácnost či výjimečnost); *Bílá sobota* – *Sabato Santo* (v italštině se nepoužívá barva, ale přídavné jméno „svatý“; označuje tedy náboženský význam dne, nikoli barevný symbolismus); *jednou říká to, jednou ono* – *un giorno dice bianco, un giorno nero* (v italštině se k vyjádření proměnlivosti používají barvy, nikoli zájmena); *krev a mléko* – *essere bianco e rosso* (v italštině se zdravý vzhled popisuje přímo pomocí barev obličej – bílá a červená – za-

tímco v češtině metaforicky „krev a mléko“); *dělat z bílého černé* – *prendere bianco per nero* (v italštině se nepoužívá sloveso „dělat“, ale „považovat/ brát“, čímž se zdůrazňuje akt mylného hodnocení).

Zajímavým příkladem relativního ekvivalentu je frazém *princ na bílém koni* v češtině a *principe azzurro* (dosl. princ v modrém/azurovém oblečení) v italštině, oba označující krásného a odvážného muže, vysněného partnera, také *čekat na prince na bílém koni* – *čekat na ideálního muže*, být vybíravá. Rozdíl v barvě souvisí s historickým kontextem: v italštině je modrá barva spojena s dynastií Savojských.

4.3 ČESKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY S KOMPONENTEM *BÍLÝ*
K národně-specifickým českým výrazům patří frazémy se zastaralým komponentem – krátkým tvarem přídavného jména *bíle*: *je to na bíle dni*, být na bíle dni (nabíledni) s významem zcela jasné, které se nyní používají pouze ve frazeologii. Slovo *bíle* je zde v 6. pádu jednotného čísla mužského rodu ve tvaru jmenném, v současné češtině by to bylo *na bílém dni*, tzn. to je jasné jako za dne, jako za světla (MACHEK 1971, 114).

Frazém *bílá paní*, jako *bílá paní chodí* je spojen s pověstí o Bílé paní (Perchtě) sídlící na hradě Rožmberk (ale její jméno bývá spojováno se všemi většími jihočeskými zámky). Bílá paní se tedy stala svérázným rodovým duchem. Vezmeme-li v úvahu množství různých pověstí o Bílé paní, není možné, že by existoval jediný konkrétní objekt tohoto jména. O tom pochyboval už František Ladislav Čelakovský, který psal, že rčení *jako jiná Perchta chodí* nepochází od konkrétního jména paní Perchty z Rožmberka, ale od jména mytologické bytosti (staroněmecká *Perachta* ve významu skvící, krásná, vznešená). Jméno Perchta a postava Bílé paní existují nejen v němčině: bílá žena je odedávna známa slovanským i jiným evropským národům, např. Belgičanům, Francouzům, Skotům. V některých pověstech je představována jako bytost, která létá ve vzduchu, v jiných se uvádí, že žije v podzemním zámku nebo vysoko v horách (ČELAKOVSKÝ 1949, 883; STĚPANOVA 2022, 188–189).

Jiné specifické frazémy jsou spojeny s historickými reáliemi, např. *obléci bílý kabát* (zast.) znamenalo nastoupit vojenskou službu – rakouští vojáci měli bílé uniformy (bílá uniforma byla používána až do roku 1852); *Svatý Martin přijel na bílém koni* (bílý kůň je metaforou pro první sníh, který padá v listopadu); *bílý kůň* (termín bílý kůň, vzniklý mezi olašskými Romy, označuje osobu, která je dobrovolně zapletena do páchání trestného činu, aby zakryla skutečného pachatele nebo toho, kdo z činnosti těží).

4.4 ITALSKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM *BIANCO*

Mezi italskými frazémy se vyskytuje řada výrazů, kde adjektivum *bílý* neguje význam rčení, např. *notte bianca* (žádná noc, noc jako den); *passare la notte in bianco* (strávit noc bez spánku, špatně spát); *matrimonio in bianco* (manželství bez konzumace); *andare in bianco* (neuspět v něčem, často se vztahuje k absenci pohlavního styku); *vedove bianche* (ženy, které zůstaly samy po emigraci manželů); *da segnare con il carbone bianco* (označit jako jedinečnou událost); *dare carta bianca* (udělit neomezenou moc při rozhodování); *avere carta bianca* (mít svobodu volby a jednání). Příkladem dalších frazémů jsou *lupara bianca* (označuje mafiánskou vraždu, při níž je tělo oběti ukryto); *golpe bianco* (státní převrat uskutečněný bez použití síly, ale protiústavním způsobem); *rapina in bianco* (porušit zákon lstí a nebyt stíhán); *Terremoto Bianco* (označuje zemětřesení z 21. srpna 1962, které zasáhlo Apeniny; bylo nazváno bílé, protože zpočátku se zdálo, že budovy nejsou vážně poškozené, ale časem se ukázalo, že jejich vnitřní konstrukce byla vážně narušena).

V idiomech se projevuje i vztah k určitým zvířatům, např. *essere figlio della gallina bianca* (být oblíbencem, miláčkem rodiny).

Z této skupiny frazémů z hlediska jazykového obrazu světa lze vyvodit závěr, že v českém a italském barevném obrazu světa mají shodně příznak bílé barvy přírodní materiály, látky, mléčné výrobky, zvířata, nadpřirozené bytosti a smrt. V češtině existuje ojedinělý vý-

raz *nabíledni*, který v italštině chybí. V italštině je také patrný rozdíl mezi typy sýrů, konkrétně mezi tvarohem, který je obvyklý ve střední Evropě, a *ricottou* (italský sýr vyráběný ze syrovátky).

Lze tedy vidět, že v češtině a italštině existuje celá řada odlišných frazémů, které mají odlišné motivační základy a mohou být spojeny nejen se zeměpisem nebo dějinami těchto zemí, ale i s odlišným vnímáním okolního světa.

5 FRAZÉMY S KOMPONENTEM ČERNÝ – NERO

Černá barva vzniká subtraktivní syntézou všech barev viditelného spektra, a proto vnímáme černou jako nedostatek barvy. Černou barvu chápali už naši předkové jako zlou, pekelnou barvu, barvu tmy, noci, smrti a smutku.

Adjektivum *černý* je všeslovanského původu (staročeské *črný*, praslovanské *čъrnъ*; MACHEK 1971, 98). Italské *nero* pochází z latinského *nigrum*, to zase souvisí s řeckým *νεκρός* (*nekrós*) – mrtvý, nešťastný, smutný (PRATI 1951, 687).

Frazémy s komponentem *černý – nero* nejčastěji přirovnávají k:

- přírodním materiálům: *černý jako uhlí, černý jako saze, černý jako smůla, černý jako dehet, černý jako eben*; it. *nero come il carbone, nero come la pece*;
- potravinám černé barvy: *černá káva, černý čaj, černý chleb*; it. *nero come il caffè, occhi neri come il pepe* (pepř);
- nadpřirozeným bytostem (a místům jejich výskytu): *černý jako čert, černý jako ďas*; it. *nero come il diavolo, nero come l'inferno* (dosl. jako peklo);
- živočichům: *černý jako havran, černý jako kavka, černý jako krkavec*; it. *nero come un granchio* (dosl. *černý jako krab*), *nero come un mollusco* (dosl. *černý jako měkkýš*);
- představitelům jiných národností nebo ras: *černý jako cikán, černý jako indián, černý jako Ašant* (příslušník černošské národnosti žijící v Ghaně), *dřít (makat) jako černý*. V italštině se

pro odkazy na osoby nebo etnické skupiny používá přídavné jméno *negro*: *fare il negro di qualcuno*; *lavorare come un negro*;

- noci: černý jako noc; it. *nero come la notte*; *nero come il buio* (dosl. černý jako tma).

Černá barva vyvolává v obou jazycích podobné asociace a pojmy; v italštině se však mezi zvířata řadí také koryši a měkkýši, kteří v češtině chybí.

5.1 SHODNÉ NEBO BLÍZKÉ ČESKÉ A ITALSKÉ FRAZÉMY

Velká část českých a italských frazémů se shoduje: *černá/smolná kniha* – *libro nero* (kniha se jmény pronásledovaných nebo vyslýchanych osob, používaná od 16. do 18. století); *černé na bílém* – *nero su bianco* (zapsat něco jasně, doložit něco); *odlišovat bílou od černé* – *distinguere il bianco dal nero* (rozlišovat různé věci, dobro a zlo); *dát černé na bílém* – *mettere il nero sul bianco* (zapsat něco jasně, oficiálně); *vidět všechno černě* – *vedere tutto nero* (mít sklon k pesimismu); *černý den* – *giornata nera* (výraz existoval už ve starověkém Římě, nešťastné dny byly označovány v kalendáři černým uhlím: obvykle to byly dny po idách, nonách a kalendách); *černá labuť* – *cigno nero* (nepředvídatelná událost, která může mít vážné důsledky); *černá ovce* – *pecora nera* (odkazuje na někoho, kdo je považován za odlišného, neobvyklého nebo mimo přijaté normy skupiny); *černý kontinent* – *continente nero* (subsaharská Afrika); *černý humor* – *umorismo nero* (typ humoru, který nachází ironii i v makabrozních nebo smutných situacích); *černá kronika* – *cronaca nera* (události, které narušují běžné občanské soužití: loupeže, krádeže, násilí mezi rodinnými příslušníky a sebevraždy); *černý trh* – *mercato nero* (trh, kde se prodává nelegální zboží); *černá práce* – *lavoro nero* (nelegální práce nebo práce načerno).

5.2 RELATIVNÍ EKVIVALENTY

Existuje také skupina relativních ekvivalentů – frazémů, které mají odlišnosti na úrovni komponentů, např.: *černý jako havran* – *nero*

come un calabrone (v italštině se používá hmyz – čmelák/sršeň – místo havrana, přičemž oba obrazy zdůrazňují tmavou barvu); *černé pivo – birra scura* (v italštině se používá adjektivum „scura“, tedy tmavá, místo přímého užití barvy černé); *červené víno – vino nero* (v italštině se tradičně označuje červené víno jako černé, což odráží kulturní rozdíl v barevném pojmenování).

5.3 ČESKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM ČERNÝ

Část frazémů patří k výrazům, které nemají přesný ekvivalent v druhém jazyce, např. české frazémy *černý pasažér* (cestující bez jízdenky), *černé peníze* (peníze získané nelegálním způsobem), *zapsat černým písmem do komína* (pro něco, co nemá hodnotu), *řádit jako černá ruka* (ve smyslu zuřit jako Černá ruka, bývalá tajná organizace založená v květnu 1901 srbskými nacionalisty), *černý kůň* (označení nečekaného vítěze soutěže nebo voleb), *držet (v rukou/ruce) černého Petra* (ocitnout se v obtížné nebo nešťastné situaci; tento obrat pochází z karetní hry *Černý Petr*, kde tento název označuje prohrávající kartu).

5.4 ITALSKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM NERO

Těž v italském jazyce lze objevit řadu frazémů, které nemají přesné ekvivalenty v češtině: *figlio della gallina nera* (dcera černé slepice – odkazuje na někoho, kdo se cítí opomíjený); *nero come il di dentro di un infedele* (černý jako duše nevěřícího žijícího bez světla víry); *nero come la fame* (černý jako hlad – k označení zlého člověka nebo někoho ve velmi špatné náladě); *camicie nere* (černé košile – černé košile byly polovojským křídlem italské národní fašistické strany, dodnes se tento obrat používá k označení fašistických sympatizantů).

Při zkoumání ekvivalencí z hlediska jazykového obrazu světa je patrné, že v obou kulturách má černá barva převážně negativní konotace: nešťastné dny, špatná znamení, špatná nálada apod. Stejně tak je všudypřítomná postava d'ábla, s italskou zvláštností v používání

černé i pro duše nevěřících. Též nelegální činy se v obou jazycích „obarvují“ na černo.

V celé řadě frazémů vystupují adjektiva *černý* a *bílý* jako antonyma, přičemž bílá barva bývá symbolem dobra, černá naopak symbolem zla, něčeho špatného, srovnejme *dělat z bílého černé*, *neodlišovat černé od bílého* – *non distinguere il bianco dal nero*, *dare a intendere bianco per nero*; *dát černé na bílém komu co*, *mít co černé na bílém*.

ZÁVĚR

Analýza českých a italských frazeologismů s koloronymy *bílý* a *černý* ukázala, že tyto dvě barvy představují v obou jazycích základní opozici, která odráží univerzální lidské zkušenosti (světlo/tma, dobro/zlo, život/smrt). Současně se však projevil vliv kulturních, geografických a historických faktorů, jež vedly k odlišným motivačním základům: v italštině se častěji objevují odkazy na mořské prostředí a středomořskou flóru (např. *giglio di mare*), v češtině naopak na rostliny a tradice střední Evropy (např. *bílý jako bledule*, *Svatý Martin přijel na bílém koni*). V italštině je dále patrná spojitost bílé barvy s privilegovaným postavením (*essere figlio della gallina bianca*) a užití adjektiva *bianco* k označení bezbarvosti či nedostatku (*matrimonio in bianco*, *andare in bianco*). V češtině se naopak objevují výrazy související s historickými a společenskými reáliemi, jako např. *držet černého Petra* nebo *bílá paní*.

Tato zjištění potvrzují, že frazeologie není pouze jazykovým jevem, ale i nositelem kolektivní paměti a hodnot dané společnosti. Dané studium nabízí cenný vhled do jazykového obrazu světa a ukazuje, že i zdánlivě univerzální kategorie barev nabývají v jednotlivých kulturách specifických významů.

Lze tedy shrnout, že barvy nejsou pouze vizuálním jevem, ale i kulturním symbolem a výrazem lidských emocí. Jedinec vidí barvu, prožívá ji, pojmenovává skrze ni své vnitřní pocity, promítá do ní svou kulturu a historii – a proto se barva stává nedílnou součástí lidského jazyka, kultury i dějin.

Do budoucna by bylo přínosné rozšířit srovnávací analýzu také na jiné barvy a na širší spektrum frazeologických jednotek, aby bylo možné sledovat, nakolik se univerzální schémata prolínají s kulturní jedinečností jednotlivých jazyků.

Mgr. Maria Caruso
Katedra romanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
maria.caruso01@upol.cz

LITERATURA

- BERLIN, Brent a KAY, Paul. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: Berkeley Press.
- CVRČEK, Václav a ČERMÁK, František. 2009. *Slovník Bohumila Hrabala*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. 1949. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Karel Dvořák.
- DOČEKAL, Mojmír. 2017. „Veridikalita.“ *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, www.czechency.org, <https://www.czechency.org/slovník/VERIDIKALITA> (přístup 15. 1. 2024).
- Henschel, Heglunde. 1993. *Die Phraseologie der tschechischen Sprache. Ein Handbuch*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- KAY, Paul a CHAD, K. McDaniel. 1978. „The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms.“ *Language* 54(3), s. 610–646, <https://doi.org/10.2307/412789> (přístup 3. 10. 2025).
- LAPUCCI, Carlo. 1979. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Vallardi A.
- LEVÝ, Jiří. 2012. *Umění překladu*. Praha: Apostrof.
- LURATI, Ottavio. 2001. *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Garzanti.
- MACHEK, Václav. 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MOKIENKO, Valerij a STĚPANOVA, Ludmila. 2008. *Ruská frazeologie pro Čechy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- PRATI, Angelico. 1951. *Vocabolario etimologico italiano*. Torino: Garzanti.
- QUARTU, Bruna Monica. 2001. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana: 10.000 modi di dire ed estensioni figurate in ordine alfabetico per lemmi portanti e campi di significato*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- QUARTU, Bruna Monica a ROSSI, Elena. 2018 *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli.

- SALMAN, Amel a KHARUSI, Nafla S. 2014. „Female Camel Nomenclature among Arabia's Bedouins.“ *Names* 62(2) s. 86–99, <https://doi.org/10.1179/002777814Z.00000000076> (přístup 3. 10. 2025).
- SCHILLING, Inge a SCHILLING, Gerd. 1999. *Symbolická řeč barev. Základní kniha o barvách*. Olomouc: Dobra & Fontána.
- STĚPANOVA, Ludmila. 2022. *Etymologický slovník české frazeologie*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého.
- TURRINI, Giovanna, ALBERTI, Claudia, SANTULLO, Maria Luisa a ZANCHI, Giampiero. 1995. *Capire l'antifona: Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore (Italian Edition)*. Modena: Zanichelli.
- VAŇKOVÁ, Irena. 1999. „Kognitivně-kulturní inspirace z Polska.“ *Slovo a slovesnost* 60(3) s. 214–224.
- VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie a ŠLÉDROVÁ, Jasňa. 2005. *Co na srdci, to na jazyku, Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- VAŇKOVÁ, Irena, MACUROVÁ, Alena a HYNKOVÁ DINGOVÁ, Nad'a. 2017. „Jinakost obrazů světa, jinakost stereotypů. Obraz domova v češtině a českém znakovém jazyce.“ In *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. Schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Vaňková Irena, Vodrážková Veronika, Zbořilová Radka. Praha: Filozofická fakulta UK, s. 131–155.
- VAŇKOVÁ, Irena. 2017. „Jazykový obraz světa“ *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. www.czechency.org, <https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOV%C3%9D%20OBRAZ%20SV%C4%9ATA> (přístup 24. 2. 2025).
- VLACHOV, Sergej a FLORIN, Sider. 1980. *Neperevodimoje v perevodě*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija.
- ZAORÁLEK, Jaroslav. 1963. *Lidová rčení*. Praha: Československá akademie věd.

